

Bautasteiner, monumenter og nasjonale minner

Anne Eriksen

Institutt for kulturstudier og orientalske språk
anne.eriksen@ikos.uio.no

Abstract

A large number of public monuments were inaugurated in Norway during the first decades of the twentieth century, mainly commemorating persons and events that could be related to the national independence gained in 1814. The centenary of the Constitution in 1914 as well as the dissolution of the union with Sweden in 1905 both gave a boost to commemorative initiatives. The standing stone was a preferred type of monument, being comparatively easy to produce and at the same time suggesting a direct link to old Norse and Medieval menhirs. The article argues that this link is a fiction. Independent of formal references to historical models, the modern civic monument is closely linked to liberal democracy and the notion of civic virtue.

Keywords:

- *Monuments*
- *collective memory*
- *memorial stones*

Toverudbautaen i Aurskog på Romerike ble reist i 1908, til hundreårsminnet for slaget på Toverudsletta. Foto: Wikipedia.

Bautaen ved Toverud gård i Aurskog i Akershus ble reist i 1908, til hundreårsminnet for slaget på Toverudsletta. Under Napoleonskrigene var Sverige og Danmark-Norge på hver sin side, og i april 1808 kom det til en trefning mellom norske og svenske styrker i Aurskog og Blaker. Over hundre svenske soldater og offiserer ble tatt til fange og ført til Akershus festning da de svenskes leder grev Mörner måtte overgi seg og sine styrker etter en kort kamp ved Toverud.

Monumentet som ble satt opp er utformet som en bauta med enkel jugendstilsornamentikk. Den har en tavle med navnene på de falne og en inskripsjon som viser til slaget. Etter avdukingen i 1908 ble støtten del av den lokale 17. mai-feiringen. De siste årene er det historielaget som har stått for bekransing og den årlige høytideligheten ved monumentet. Da tohundreårsjubileet for slaget på Toverudsletta skulle

markeres i 2008 ble imidlertid høytidelighetene kraftig utvidet, og hele slaget ble gjenoppført som historisk skuespill med energiske amatører i strålende vårvær. Begge disse to hundreårsmarkeringene er svært typiske for sin tid. Endringen fra høytidelig monumentinnvielse til fargerik historisk iscenesettelse forteller om endringer i den kollektive erindringens struktur og uttrykksformer. Kanskje forteller den også om endringer i forholdet mellom minnemarkeringen og den fortiden som skal minnes.

Denne artikkelen tar utgangspunkt i den eldste av de to markeringene, og vil undersøke hvordan et monument formet som en bautastein ikke bare forteller om den konkrete hendelsen som minnes, men også peker ut over seg selv mot en større nasjonal og historisk kontekst. Én dimensjon ved dette er selvfølgelig fremstillingen av slaget: Monumentet løfter hendelsen ut av den lokale konteksten og inn i den nasjonale historien ved å slå fast at soldatene falt for fedrelandet. Like viktig er imidlertid valget av form. En bautastein er en spesiell type monument, med viktige historiske implikasjoner. Den kan leses som en påstand om sterke bånd og lang historisk kontinuitet i selve minnekulturen, det vil si i måten å ære store menn og minnes viktige hendelser på. Det er denne påstanden om kontinuitet som skal undersøkes nærmere i det følgende.

Det ble reist svært mange minnesmerker i Norge i tiden mellom 1905 og 1914. Den nasjonale mønstringen som omga unionsoppløsningen var nært forbundet med begeistring rundt markeringen av Grunnlovens hundreårsjubileum i 1914. Men en godt utviklet frivillig lags- og foreningskultur spilte også inn når det gjaldt etableringen av monumenter og minnesmerker i denne tiden, sammen med den lokalpolitiske organiseringen som

hadde grodd frem gjennom 1800-tallet. På denne måten ble lokalmiljøene og deres bidrag til nasjonal kultur og nasjonalt demokrati både innholdet i og forutsetningen for de mange monumentinitiativene. Slett ikke alle disse monumentene er bautasteiner, men denne formen er likevel dominerende. Det vil si at svært mange av monumentene er høye og nokså enkelt utformede natursteiner med korte inskripsjoner og lite annen ornamentikk. Det er lett å oppfatte dem som typisk norske, som en type minnesmerke som har vært reist i landet i uminnelige tider. Slike assosiasjoner springer delvis ut av at steinene så å si ser ut til å komme rett ut av norsk natur og norske fjell. Formen er enkel, upolert og bare grovt tilhugget. Samtidig er bautasteiner blant landets mest særpregede fornminner. Det er i disse forbindelsene at påstanden om kontinuitet ligger. I materiale, form og utførelse ligner de moderne monumentene på fornminnene, og fremstår som direkte knyttet til det nasjonale – og uforanderlige – landskapet (Eriksen 1995). Inntrykket blir at både heltemot og bautastein er naturprodukter, grodd ut av landet selv. Bautasteinene kan fremstå som – nesten – ren natur. Det er fjellandet Norge selv som produserer minnesmerkene over sine egne helter.

Bygdefolket reiste steinen

Bautasteinen som ble reist over generalmajoren og grunnlovsrepresentanten Ole Elias Holck i Alværn i Sogn står plassert ved fogdegården der Holck selv bodde hele livet. Også dette er en stein med enkel ornamentikk i tillegg til Holcks navn og opplysningen om at han var Eidsvollsmann. I tillegg har bautasteinen en liten innfelt medaljong med Holcks portrett i profil. Bautasteinen er plassert på en oppmurt plattform omkranset av mindre steiner. Som

mange andre monumenter over lokale Eidsvollsmenn ble Holck-bautaen avduket i 1914, som del av 17. mai-feiringen i jubileumsåret. I disse monumentene er forbindelsen mellom det lokale og det nasjonale på sitt aller tydeligste. Ved å feire minnet om 'sin' Eidsvollsmann feiret lokalsamfunnet også sin egen deltakelse i det store nasjonale prosjektet som Grunnloven og den påfølgende oppbyggingen av nasjonalstaten var. På samme måte som Toverudstøtten flettet monumentene sammen det lokale og det nasjonale. Samtidig forteller de at lokalsamfunnene ikke hadde noen underordnet posisjon i det store prosjektet som Grunnloven og grunnlovsforsamlingen var: Hver eneste representant var prinsipielt like viktig, og alle lokalsamfunn som sendte sin mann var dermed også jevnbyrdige.

Monumentene over Eidsvollsmennene opphever på den måten det provinsielle og avsidesliggende ved bygder og lokalsamfunn, og plasserer dem alle på like fot inn i selve det nasjonale prosjektets kjerne og sentrum. I forbindelse med det nylig avviklede tohundreårsjubileet for Grunnloven er denne logikken videreført gjennom nettprosjekt «Adopter en Eidsvollsmann», der Riksarkivaren og slektforskningsorganisasjonen DIS-Norge har samarbeidet om å samle inn og tilgjengelig gjøre mest mulig informasjon om alle Eidsvollsmennene, deres avstamning og etterkommere (<http://www.eidsvollsmenn.no/om-prosjektet>). Arbeidet har for en stor del vært basert på innsats fra lokale frivillige, først og fremst slektsgranskere.

Også de monumentene som ble reist ved 1900-tallets begynnelse, var i stor grad basert på lokalt dugnadsarbeid, som regel også på lokalt initiativ. En gruppe ildsjeler kunne nok være viktige som pådrivere, men et stort offentlig monument krevde et bredt engasjement. Det er mange gode grunner

til dette, mest iøynefallende er kanskje de rent praktiske. Å reise et monument, for eksempel en stein på over fem meter, er en stor og krevende oppgave. Noe av det første som må gjøres er å skaffe en tomt til minnesmerket. Hensikten ved et slikt monument er jo at det skal være offentlig, noe som stiller krav til plassering. Monumentet skal synes godt, det skal helst stå på en plass der folk ferdes og gjerne på et sted som allerede har sosial og symbolsk betydning. Å plassere det i skogkanten eller for eksempel i en privat hage er ingen god løsning – med mindre monumentet skal minnes noe som hendte akkurat der. For de fleste minnesmerker var det heller en plassering ved kirken, kirkegården, skolen eller rådhuset som var ønsket. Det krevde politisk enighet om hvordan bygdas eller byens felles rom skulle se ut, eventuelt også kjøp eller donasjon av tomt fra en privat grunneier.

På samme måte som plasseringen kunne utformingen av monumentet gi opphav til mye diskusjon, samtidig som det også stilte krav til finansiering. Det koster penger å reise et monument. Med sin enkle

Holck-bautaen på Alvørn i Sogn ble reist over Eidsvollsmannen Ole Elias Holck og innviet i 1914. Her sees bautaen under feiringen av Grunnlovens tohundreårsjubileum i 2014. Foto: Høyanger kommune.

form har bautasteiner den fordel at de ikke stiller store krav til billedhuggerkunst, og kanskje heller ikke skaper like mye debatt som annen skulptur. Men steinen måtte skaffes til veie, noe som krevde både transport og organisering. En stein på mange meter er ganske tung! Og selv om den kunstneriske bearbeidingen var enkel, skulle den gjøres. Lokale steinhoggere kunne stå for tilhugging og enkle inskripsjoner, andre ganger ble profesjonelle kunstnere involvert i arbeidet. Til den fem meter høye Holck-bautaen var det den lokale agronomen Ringereide som stod for selve utformingen, mens veioppsynsmann Bruåsdal hugg inskripsjonene. Den fine portrettmedaljongen ble bestilt fra Bergen der den ble utført av den profesjonelle modelløren Torvald Olsen etter et gammelt silhuettbilde av generalmajoren (Hagen 1995).

Når alt var ordnet kom dagen for avdukning. Nasjonaldagen ble ofte valgt for høytideligheten. Ikke minst var innvielse og avdukning av nye monumenter et viktig innslag i de lokale 17. mai-programmene i jubileumsåret 1914. Seremonien begynte ofte med folketog gjennom bygda før selve høytideligheten med taler og avdukning. Det var flagg og hornmusikk, salutter, korsang og deklamasjonsnumre. Antagelig skilte monumentinnvielsene i 1914 seg lite fra tilsvarende markeringer i 2014, selv om det kan se ut til at barn og unge har en mer aktiv rolle i slike arrangementer i vår egen tid.

I ettertid kan det være vanskelig å finne ut hvem som faktisk har utført de mange minnesmerkene som ble reist på begynnelsen av 1900-tallet. Bautasteiner og andre enkelt utformede monumenter er ofte ikke signert. Anonymiteten styrker inntrykket av at minnesmerket nærmest er grodd ut av landskapet selv. Initiativtakerne kan derimot ha etterlatt opplysninger om seg selv. Inskripsjoner viser at lokale avdelinger av

Noregs Ungdomslag ofte sto bak minnesmerkene. Kulturarbeid som bygget lokalt fellesskap innenfor nasjonale rammer stod sentralt i Ungdomslagenes virksomhet, og monumentprosjekter passet godt inn i denne ideologiske profilen (Hodne 1995). Tidlig på 1900-tallet var ungdomslagene også involvert i en del museumsinitiativ, i tillegg til arbeidet de drev med korsang og teater samt litterært og politisk skoleringsarbeid (Eriksen 2009). Lagene hadde gjerne bred forankring i bygdemiljøene og kunne dermed mønstre mange ildsjeler som drev monumentinitiativet fremover.

Like ofte sies det imidlertid kun at «bygdefolket reiste steinen». Dette utelukker ikke ungdomslag eller andre foreninger som for eksempel historie- og sogelag, men fremhever fremfor noe at det offentlige monumentet er et kollektivt prosjekt. I monumenthistorisk forskning er dette et viktig poeng. Der konge og kirke tradisjonelt hadde kunnet legge beslag på det offentlige rommet med markeringer av egen makt og autoritet, dreide 1800-tallets 'statuomanie' seg snarere om medborgeres gjensidige æresbevisninger (Agulhon 1988; Berggren 1991; Bonnet 1998). En slik forståelse av monumentets karakter er en vesentlig årsak til at dugnadsarbeid, innsamlinger, frivillig innsats og frivillige gaver har vært så viktige i forbindelse med denne type minnesmerker. Det er ikke kun det praktiske behovet for arbeidsinnsats og penger som ligger bak, like avgjørende er det at slike bidrag virkeliggjør påstanden om at «bygdefolket reiste steinen»: De har gitt sine penger, sin tid og sin arbeidskraft for å gi sin sambygding og medborger den æresbevisningen som fellesskapet mener at han (eller hun) fortjener.

Manns mot og moderne minnesmerker
Kombinasjonen av enkel utforming og

nasjonale konnotasjoner gjorde altså bautasteiner til den foretrukne formen for mange lokale monumentinitiativer ved 1900-tallets begynnelse. Steinene stilte relativt små krav til kunstnerisk utforming og fremstod i tillegg som både naturlige og nasjonale. De signaliserte direkte tilknytning til en nasjonal minnespraksis med lang historie og stor kontinuitet. Det er heller ikke vanskelig å finne belegg for at bautasteiner har vært reist i landet i fjern fortid. De eldste bautasteinene er fra eldre jernalder, altså før vikingtiden. Mer bearbejdede varianter med inskripsjoner, altså runesteiner, ble reist i Norge helt inn i middelalderen. Disse steinene er blitt tillagt stor betydning. Da historikeren Gerhard Schøning reiste gjennom Norge for å kartlegge fornminner eller 'antikviteter' i 1770-årene, var bautasteiner, i tillegg til gravhauger, blant de fornminnene som opptok ham mest.

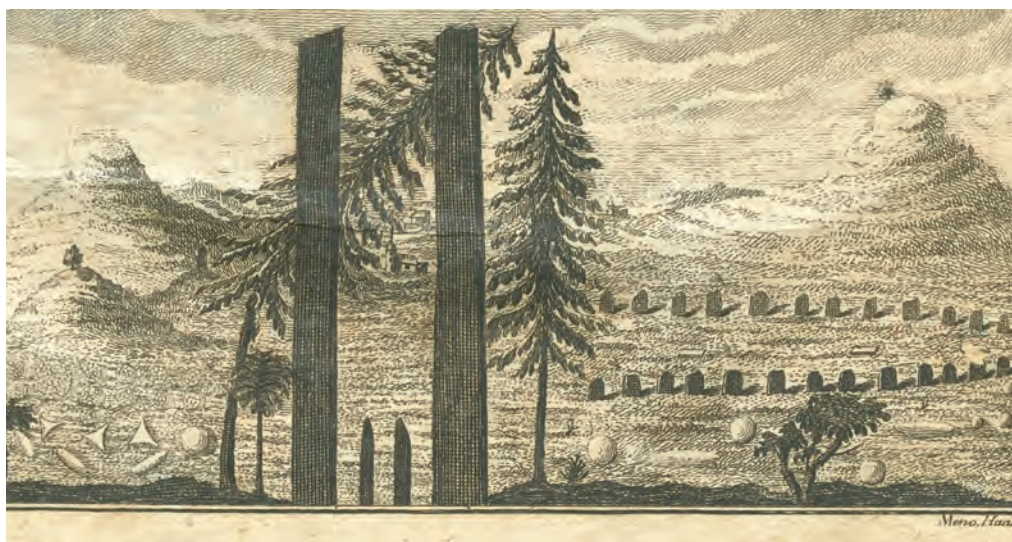
Schønings kartleggingsprosjekt fikk en brå avslutning da han selv ble utnevnt til Geheimarkivar i 1775, og det innsamlede materialet ble ikke publisert i sin helhet før lenge etter hans død. Som vignett til de delene av materialet som Schøning selv publiserte, fikk han laget en tegning av et fantasilandskap. Her vises noen de mest

imponerende fornminnene fra reisen plassert inn i ett enkelt bilde (Berg og Sinding-Larsen 1968). Bautasteinene dominerer. De er høye og slanke. De største rager over de høyeste trærne, og er dessuten mer bestandige enn dem: Steinene blir stående når selv store trær brekker.

Bakgrunnen for Schønings interesse for bautasteiner var likevel ikke bare deres størrelse og antall, men i like stor grad Snorres omtale av dem. I Ynglingesagaen fortelles det om lovene som Odin gav da han var konge i landet:

Til minne om stormenn skulle folk gjøre en haug, og etter alle slike menn som det hadde vært manns mot i, skulle de reise bautasteiner. Denne skikken holdt seg i lang tid. (Ynglingesaga, kap. 8)

Snorre skriver om Odin som en historisk person, og Schøning stilte ikke spørsmålstegn ved dette. Tvert imot var den innvandringsteorien som han utarbeidet sammen med P.F. Suhm, og som skulle forklare hvordan Norge ble befolket, basert på teorien om Odin som historisk person, krigfører og lovgiver (Schøning 1771–81, Eriksen 2007). På samme måte som andre

Vignetten til Gerhard Schønings bok om sine antikvariske reiser gjennom Norge forestiller et fantasilandskap med fornminner. Bautasteinene har en dominerende plass. Tegning gjengitt fra Schøning 1771.

lærde på 1600- og 1700-tallet var Schøning opptatt av å identifisere direkte forbindelsene mellom de bautasteinene som var bevart fra gammel tid og de navngitte heltene i sagalitteraturen (Sweet 2004).

Når det er blitt reist bautasteiner i Norge i tiden omkring 1905 og 1914 er det altså nærliggende å tenke på dette som en svært gammel skikk, som «holdt seg i lang tid» slik Snorre skriver. Det er også liten tvil om at de som valgte nettopp denne type monumentene på 1900-tallet, også tenkte slik. Bautasteinene var nasjonale minnesmerker i dobbelt forstand: De minnes norske menn og kvinner som det har vært «manns mot i», samtidig som det å reise slike minner også fremstod som noe typisk norsk. De nasjonale heltene ble hedret samtidig som den nasjonale skikken ble videreført. Likevel er det ikke slik at folk i Norge 'alltid' har reist bautaer over heltene sine. Gjennom mange hundre år ble det verken reist bautasteiner eller særlig mange andre monumenter i dette landet. Norge var et fattig land, men det er ikke den eneste grunnen. Offentlige monumenter, slik vi kjenner dem i dag fra både Norge og de fleste andre land, er et moderne fenomen.

Disse monumentene reflekterer en annen tenkning og en annen samfunnsforståelse enn den tidlig- eller før-moderne. Ideen om sivile offentlige monumenter oppstod i Europa i tiden omkring den franske revolusjon. Egentlig tallrike ble minnesmerkene først i løpet av 1800-tallet (Agulhon 1988; Bonnet 1998). Eldre forbilder finnes, både fra gresk og romersk antikk og i form av norske bautasteiner, men tradisjonslinjene er ikke ubrutte, og monumentenes budskap har endret seg. I mange århundrer reflekterte – i den grad de fantes – et annet samfunnssystem og andre ideer om forholdet mellom individ og kollektiv enn det moderne demokratiets og sivilsamfunnets.

Eldre minnesmerker i Norge

Det eldste offentlige minnesmerket i Oslo er peststøtten som ble satt opp på Kristkirkegården i 1654. Peststøtten er kjent fra mange deler av Europa, men har ulik form. De ble satt opp som takk til Gud når en epidemi var over, og kan bære navnene til dem som har bekostet det. Navn og andre inskripsjoner dreier seg om den fromme handling det var å takke Gud for forsoningen som epidemiens opphør representerte: Guds vrede var stilnet og hans refsende straff var til ende. Peststøtten

Peststøtten på Kristkirkegården bak Deichmanske bibliotek ble satt opp i 1654 og regnes som Oslos eldste offentlige monument. Foto: Paal Sørensen.

i Oslo har en innskrift som vier den til Jesus Kristus og forteller at kirkegården ble innrettet under pesten, men den er altså ikke primært noe minnesmerke over de menneskene som ble pestens ofre.

Det er ikke de døde denne type minnesmerker dreier seg om, men pesten, årsakene til at epidemien brøt løs og til at den opphørte. Som uttrykk for Guds vrede krevde epidemier religiøse tiltak for å overvinnes, på samme måte som det var Gud som skulle takkes når de opphørte. Peststøtter er dermed religiøse monumenter som inngår i en kommunikasjon mellom mennesker og Gud.

En annen type eldre minnesmerker, som særlig ble vanlige i eneveldets Europa, er kongemonumentene. De ble reist for å minnes viktige begivenheter og store bragder under en konges regjeringstid. Monumentene kunne også være et middel til å sikre kongens konstante 'nærvær' i alle deler av riket. De kunne være satt opp av kongen selv på direkte befaling, men kunne også være del av et mer omfattende propaganda-apparat omkring forherligelse av kongen og kongemakten (jf. Burke 1992). Under det dansk-norske eneveldet var større, permanente kongemonumenter forbeholdt Danmark. Med få unntak var monumentene i den norske delen av riket midlertidige installasjoner, satt opp i forbindelse med kongenes besøk og reiser gjennom landet. Her dreide det seg ikke om staselig rytterstatuer som i København, men heller om æresporter og enklere dekorasjoner utført i lite bestandig materiale. Enkelte mer varige minnesmerke har kongenes reiser gjennom Norge likevel etterlatt seg. Et eksempel er Kronene i Haavet ved Kongsberg. Denne veggen med innhugde kongemonogrammer ble påbegynt ved Frederik IVs besøk i 1704. Hensikten var både å skape et varig minne om kongens besøk i byen og å sikre at han fortsatte å være 'tilstede' gjennom monogrammet sitt.

Monumentet ble tilbakedatert til Christian 4., som grunnlegger av byen og gruvene der. Senere konger helt opp til Harald 5. har fortsatt skikken, slik at monogramsamlingen i dag er et monument over det norske monarkiets historie.

Også obeliskene som ble reist ved Fredrikshald festning i 1723, var et kongemonument. Den ble satt opp mellom festningen og Gyldenløves skanse, på stedet der kong Karl 12. ble skutt. Støtten var prydet med fremstillinger av svenske våpen

Kronene i Haavet ved Kongsberg viser kongemonogrammer fra Christian IV til Harald V. Foto: Wikipedia.

og kongelige navn. På toppen var plassert en forgylt krone hvilende på en pute, og nederst var det fire marmorplater med inskripsjoner som fortalte om Karl 12.'s kriger, hans beleiring av Halden og til slutt hans fall. Et kort vers takket Gud for Fredrik 4. og et adskillig lengre fortalte om Karl 12.'s bragder. En lengre prosatekst på latin var også hugget inn, signert Mathias Plade. Her ble krigshendelsene skildret mer detaljert, og Gud og kongen takket for freden. På pyramidens fjerde side var et bilde som forestilte

...et siddende armeret Fruentimmer en antique, kronet med corona murali, holdende i den højre Hånd en Laurbær-Qvist, og i venstre Arm et Spyd, samt i samme Haand et Skjold, med Friderichshalds Vaaben, og overtegnede Symbol: Emanuel. Over denne store emblematiske Figur stod det Ord: Friderichshald (Thue 1795:75).

Beskrivelsen gir inntrykk av å være et fint utformet og påkostet minnesmerke, av en art det neppe fantes mange av i Norge på denne tiden. 'Armeringen', dvs. bevæpningen som kvinnen bærer, symboliserer Halden med byvåpen og skytsengel. Murkronen refererer til det antikke hederstegnet som tilkom den som ledet an i stormingen av en befestet by. Også laurbærkvisten er et seierstegn. Skikkelsen er altså en allegorisk fremstilling av den seirende byen.

Minnesmerket var blitt produsert i København og sendt til Norge i 1723 (Forstrøm 1915). Likevel ble støtten fjernet på kongelig befaling allerede i 1733, men ved kronprinsbesøket i 1788 ble det satt opp et trekors til erstatning, slik at kronprinsen kunne se stedet der Karl 12. falt.

En siste type eldre minnesmerker kan kalles slektsminner. Mektige slekter kunne innrette monumenter for å minnes og hedre egne forfedre, gjerne i form av gravsteder eller private gravkapell. Midler til bygging og vedlikehold av slike minnesmerker kunne settes av i form av testamenteriske gaver, og var en god investering også for levende etterkommere. Minnesmerker fortalte ikke bare om døde forfedre, men var en konstant påminnelse om familiens

Monumentet som feirer den seierrike byen Fredrikshald (i dag Halden) ble reist i 1723, men fjernet igjen etter bare ti år. Foto: Wikipedia.

posisjon. De fleste større familiegraver i Norge er gått tapt i tidens løp, der endringer i både gravskikk og samfunnsform har virket inn. En litt annen type slektsminne er pyramiden ved Austråttborgen. Minnetavlen er satt opp av Ove Bielke i 1665, til erindring om hans far. Selve pyramiden er antagelig litt yngre, fra 1700-tallet, slik at tavlen som pryder pyramiden opprinnelig har stått et annet sted.

Alle disse eldre monumentformene har viktige fellestrekk som reflekterer en annen samfunnsform enn dagens. De forteller at det offentlige rommet tilhører religionen, adelen og kongemakten. Det var de som kunne gjøre krav på både plassen og oppmerksomheten. Konge og adel kunne sette opp monumenter over seg selv. Religiøse monumenter på sin side var påminnelser om Guds allmakt, om hans vrede og hans nåde. Gjennom denne typen monumenter gjorde kirke, kongemakt og adel krav på plass, respekt og undersåttenes

Pyramiden ved Austråttborgen er fra 1700-tallet. Platen på forsiden ble satt opp av Ove Bielke til minne om hans far i 1665 og stod opprinnelig på et annet monument. Foto: Wikipedia.

ydmykke underkastelse. Monumentene forteller om en samfunnsform hvor det var store og grunnleggende forskjeller på folk. Sosial posisjon og privilegier var noe man ble født med, noe som verken kunne eller skulle forandres.

Mot denne bakgrunnen var de nye monumentene fra slutten av 1700-tallet uttrykk for et radikalt annet samfunnssyn. Historikeren Maurice Agulhon har påpekt at den voldsomme mengden nye offentlige monumenter som ble reist gjennom 1800-tallet, antagelig gjør det vanskelig i dag å forstå hvor dramatisk endringen var. At vanlige borgere skulle gjøre krav på en plass i det offentlige rommet og på beundring og respekt fra hele samfunnet, var en ny og uohørt tanke. At andre borgere skulle finne på gå sammen for å reise slike monumenter var like radikalt og revolusjonerende (Agulhon 1988:143). I Frankrike hørte dette til revolusjonstidens tankegods. Men ideene fikk gjennomslag også i andre land som var på vei mot en moderne samfunnsform.

Det nye samfunnet ble forstått som et fellesskap av prinsipielt likestilte borgere, innstilt på å feire 'sine egne' for den innsatsen de hadde gjort for fellesskapet. Minnesmerker over politikere, skolelærere, forfattere, komponister og kunstnere – samt helter og store menn fra den nasjonale historien – fortalte om et sivilsamfunn som var annerledes enn eneveldets tradisjonelle standssamfunn, og gjorde samtidig det offentlige rommet helt konkret til en del av dette samfunnet. Monumentene som ble reist, vitnet om det nye sivilsamfunnets verdier og strukturer, det vil si om borgerdyd og fellesskap, ikke om kongemakt, slekt eller medfødte privilegier.

Fortjente medborgere

I Oslo er minnesmerket over Peter Blankenborg Prydz det eldste monumentet

oppført over en fortjent medborger. Det ble satt opp ved Akershus festning i 1786. Prydz hadde vært leder av Den matematiske skole i Christiania fra 1770 til sin død i 1782, og bidratt vesentlig til å heve skolens anseelse og kvalitet. Initiativ til minnesmerket ble tatt av hans tidligere studenter, og en av dem, arkitekten Jørgen Henrik Rawert, stod også for utformingen. Monumentet har en base av kalkstein og en hoveddel i lys sandstein. På hver side finnes det en inskripsjonstavle i hvit marmor, på forsiden også en medaljong i samme materiale. Monumentet er kronet av en urne. Innskriften på forsiden inneholder Prydz' navn, den andre har en lengre tekst som forteller at

Dette minde reistes ved en Deel af de Krigere, der i Christiania Krigs Skole havde faaet Kundskab og Sæder. De skiønnede at de bleve bedre Mennesker og Borgere fordi Stiftelsens Tilsynsmand var troe utrettelig kierlig i sit Embede. De ville derfor at denne Steen skal minde om hvad deres Hierte evig sige.

Her er det ikke Blankenborg Prydz' slekt eller avstamning som står i sentrum. Han hylles som en god borger fordi han var dyktig og utrettelig i sin lærergjerning. Parken ved Festningen var Christiania-borgerskapets foretrukne promenadestrøk på denne tiden, og alle de gode borgere som passerte minnesmerket hver søndag ettermiddag kunne ta lærdom av det de så og ta til seg budskapet om samfunnsmedlemmet som virker til beste for fellesskapet (Hegermann 1796:57; Rawert 1796).

Monumentet demonstrerer også at hans tidligere elever gjennom å hedre hans minne allerede har gjort denne lærdommen til sin. De gode egenskapene som Prydz virkeliggjorde og som hans elever viser at de har lært av ham, kan summeres opp i

uttrykket 'borgerdyd', som var et av denne periodens nøkkelbegrep. Det kan defineres som de personlige egenskaper og handlemåter som bidrar til fellesskapets beste. Begrepet har en lang historie, men som både Simon Schama og Tine Damsholt har påpekt fikk det nytt liv og ny betydning på 1700-tallet, da interessen var stor for både å diskutere og praktisere 'borgerdyd'. Damsholt skriver at «borgerens handlinger og selvbevidsthed, betegnet som borgerdyd, tillægges afgørende betydning for almenvel-

Monumentet over Peder Blankenborg Prydz er det første moderne, sivile minnesmerket i Oslo. Det ble reist i 1786 på initiativ av Prydz' tidligere elever ved den Mathematiske Skole i Christiania. Foto: Wikipedia.

let» i denne periodens debatter (Damsholt 2000:102). Begrepet var tett knyttet til ideer om patriotisme, forstått som viljen til å sette 'det felles beste' over personlig fordel og personlige interesser (Damsholt 2000: 124, se også Vinje 2008:94). Schama skriver at begrepet avfødte en entusiasme som skapte «a patriotic cult of citizenship» (Schama 1989:xv). Begrepet borgerdyd ble som regel brukt i entallsform, men kunne også spesifiserer og bli mer konkret, gjerne i betydninger som trofasthet, arbeidsomhet, mot, utholdenhet, vindskipelighet osv. På monumentet over Blankenborg Prydz brukes formuleringen «troe, utrettelig, kjerlig» i inskripsjonene på begge sider av støtten. Frasen beskriver Blankenborg Prydz' egenskaper og fortjenstfulle gjerning, men kan også mer overordnet leses som en sammenfatning av den borgerdyd som han virkeliggjorde gjennom sitt liv og arbeid.

Forbilledlig borgerdyd var også budskapet til byens neste offentlige monument, over stortingsmannen Christian Krohg (1777–1828). Krohgs fortjeneste var at han hadde ledet Stortingets arbeid med å forsvare den norske Grunnloven mot kongens endringsforsøk, og dermed bidratt til å bevare landets relative selvstendighet i unionen med Sverige.

Minnestøtten over Krohg ble avduket av Henrik Wergeland 17. mai 1833, og her kom de nye tankene helt klart til uttrykk. Wergeland innledet sin tale med et utrop:

Medborgere! Vi staae her ved en Borgeraandens Triumfstøtte, ved et Fædrelandets Altar.

Dernest fortsatte han med å understreke minnesmerkets betydning for hele samfunnet:

Og til Hverandre skulle Vi sige: lader os elske dette Minde; thi det lærte lingen Betydningen af at være Borger, Qvinden

Rangen af at være borgerinde! Lader os vorde *levende* minder over den bedste Borger! Fædrelandet *tabe* ham ikke; men see ham *opstanden* i sine Tusinder (Wergeland 1923:328).

Store deler av Wergelands tale dreide seg om betydningen av å reise monumenter og om lærdommen som kunne hentes fra en slik praksis – ikke om Krohgs liv eller

Krohgstøtten ble avduket i 1833. I sin tale ved høytideligheten beskrev Henrik Wergeland monumentet som en «Borgeraandens Triumfstøtte». Foto: Wikipedia.

arbeid. Han fremhevet Krohg som et eksempel på rosverdig borgerdyd, og gjorde samtidig monumentet til det samme: Det er Krohgs medborgere som viser sin borgerdyd, sin omsorg for felleskapets vel gjennom å reise monumentet og ved sin fortsatte kamp for å realisere de egenskaper som Krohgs liv og handlinger er forbilledlige eksempler på.

Fra slekt og makt til borgerdyd

Selv om både minnesmerket over Peter Blankenborg Prydz og Krohgstøtten er høye slanke monumenter, er de ikke bautasteiner. De er begge utformet i et klassiserende formspråk med utstrakt bruk av arkitektoniske elementer, og er helt i samsvar med sin samtids europeiske monumentskikk. Gjennom 1700- og tidlig 1800-tall foretrakk man generelt «stelen, pyramiden eller obeliskene der den personen som skulle minnes kun ble identifisert gjennom inskripsjoner eller kanskje en medaljong med et portrett i profil» (Agulhon 1988:174, oversatt her). Portrettbyster eller mer fortellende fremstillinger ble ikke vanlige før mot slutten av 1800-tallet, samtidig som monumentene i denne perioden økte kraftig i antall.

Til tross for ulikhetene i formspråk er det disse moderne, borgerlige minnesmerkene som de norske monumentene fra tidlig 1900-tall er nærmest i slekt med. Selv om de ofte ble utformet som bautasteiner, i mer eller mindre direkte imitasjon av fornminnene, har begrunnelsen for å reise dem vært en annen. De presise omstendighetene omkring oppføringen av bautasteiner er lite kjent, men inskripsjonene på de yngre steinene, sammen med Snorres beskrivelse av Odins lover (ovenfor) tilsier at de først og fremst er minnesmerker over betydelige personer fra viktige slekter, antagelig reist av slekten selv. De hedrer 'manns mot',

slektsmessig tilknytning og sosial posisjon i et sterkt hierarkisk samfunn. 1900-tallets bautasteiner på sin side forteller om betydningen av å være borger i et sivilsamfunn. De formidler budskap om patriotisme og innsats for felleskapet, og om borgerdyd i dobbelt forstand: Hos den som hedres med et minnesmerke og hos dem som har sørget for at det ble reist. Offentlige monumenter har gått fra å være markeringer av det hierarkiske standssamfunnets verdslige og religiøse autoriteter til å bli borgeres hyldet til fortjente medborgere.

Litteratur

- Agulhon, Maurice 1988: *La 'statuomanie' et l'histoire. Histoire vagabonde. Ethnologie et politique dans la France contemporaine*. Vol I. Paris, Éditions Gallimard.
- Berg, Arne og Egil Sinding-Larsen 1968: *Tegninger samlet eller utført av Gerhard Schøning i forbindelse med hans reiser i 1770-årene ...* Oslo, Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring.
- Berggren, Lars 1991: *Giordano Bruno på Campo dei Fiori. Ett monumentprojekt i Rom 1876–1889*. Lund, Artifex.
- Bonnet, Jean-Claude 1998: *Naissance du Panthéon. Essai sur le culte des grands hommes*. Paris, Fayard.
- Burke, Peter 1992: *The Fabrication of Louis XIV*. New Haven, Yale U.P.
- Damsholt, Tine 2000: *Fædrelandskærlighed og borgerdyd. Patriotisk diskurs og militære reformer i Danmark i sidste del af 1700-tallet*. København, Museum Tusculanum forlag.
- Eriksen, Anne 1995: *Det var noe annet under krigen. Andre verdenskrig i norsk kollektivtradisjon*. Oslo, Pax forlag.
- Eriksen, Anne 2007: *Topografenes verden. Fornminner og fortidsforståelse*. Oslo, Pax forlag.

- Eriksen, Anne 2009: *Museum. En kulturhistorie*. Oslo, Pax forlag.
- Forstrøm, O 1915: *Fredrikshald i 250 aar : 1665–1915*. Bd 1–2. Halden 1915.
- Hagen, Johan 1995: Ole Elias Holck – Eidsvollsmann og offiser. I *Jol i Sogn*. Leikanger.
- Hodne, Ørnulf 1995: *Fedreland og fritid. En mellomkrigsstudie i Noregs ungdomslag*. Oslo, Novus forlag.
- Hegermann, Diderich 1796: *Den norske militære mathematiske Skoles historie fra dens første Oprettelse indtil nærværende Tid*. Christiania, Berg.
- Rawert, Jørgen Henrik 1796: General Krigskommissar von Prydzes Levnedsbeskrivelse. *Det Danske Krigsbibliotek*. vol. 3, no. 4 pp. 344–360.
- Schama, Simon 1989: *Citizens. A Chronicle of the French Revolution*. New York, Random House.
- Schøning, Gerhard 1771–81: *Norges Riiges Historie*. 3bd. Sorø.
- Sweet, Rosemary 2004: *Antiquaries. The Discovery of the Past in Eighteenth-Century Britain*. London, Hambledon and London.
- Thue, F.W., 1795: Bidrag til Hoff's Beskrivelse over Fridrikshald i 4. og 5. Hefte. *Topographisk Journal for Norge*, vol. 3, no. 11, Christiania, s. 71–132.
- Vinje, Eiliv 2008: Den danske spectator (1744–1745). *Opplysningens tidsskrifter. Norske og danske periodiske publikasjoner på 1700-tallet*. Bergen, Fagbokforlaget, s. 15–36.
- Nettkilder:
http://www.sffarkiv.no/sffbasar/default.asp?parent_id=914&parent_id=1&ctype=single (besøkt 1.12.14)
<http://www.eidsvollsmenn.no/om-prosjekt> (besøkt 1.12.14)